

Sienos ir pasieniai

ANTHONY GLEES

Šiuose pamąstymuose aptarsiu politinį šiandienos Europos sienų ir pasienių vaidmenį, glaustai pateikdamas ir konteksto pavyzdžius, kaip sienomis ir pasieniais buvo naudojamos praėjusiame amžiuje ir vėliau, o labiau pasigilinsiu į tai, kad sienų ir pasienių ir pasienių ir saugumo idėja paveikė Europos politinę raidą nuo 1945 metų. Teigsiu, kad sienos ir pasieniai išreiškia žmonių troškimus ir poreikius, bet kaip dauguma, jei ne visi, žmonių troškimai ir poreikiai, iš esmės yra paradoksalūs, jiems būdingas loginis disonansas.

Žmonės nori sienų ir pasienių teikiamo saugumo, bet taip stengiasi iš už jų ištrūkti. Sienos ir pasieniai gali suvaržyti laisvę, bet taip pat gali ir ją apsaugoti.

Tačiau sienos nėra pasieniai. Televizijos seriale *Žvaigždžių kelias* JAV auditorijai kaip „paskutinis pasienis“ („final frontier“) apibūdinamas kosmosas, „paskutinis“, nes žemėje nebeliko užkariautinių pasienių. Žemėje pasienis dažniausiai reikšdavo ekspansionizmą, dažnai kenksmingą tiems, kieno teritorija būdavo užvaldoma. Kai kada, kai kuriose vietose, sienų statyba saugodavo piliečių laisvę ir saugumą; kitais kartais, kaip matysime, juos ribodavo ir griaudavo.

Dabar, 2019 m. rudenį, pagrįstai švenčiame trisdešimtmetį didingo, taikaus visuotinio 1989 m. sąjūdžio, pribaigusio komunizmą Europoje, Rytų Europą išlaisvinusio iš sovietų valdžios, kurį daugeliui simbolizavo 1989 m.

lapkričio 9 d. atsivėrusi Berlyno siena, ir toks atsivėrimas taip pat buvo sienos „griūtis“.

Atvykus į Rytų Europą iš JK, galbūt reikia pažymėti, kad turi tuoj pat patvirtinti, jog ši sukaktis, paprastų piliečių orumo ir galios, sienų atsivėrimo ir brutalios, nežmogiškos sienos, skyrusios Rytų ir Vakarų Europą, sunaikinimo atminimas, JK vargiai minimas, o gal ir visai nepastebimas. Dabar JK vyksta ne menkesnės epochos permainos, tai yra, baigiasi 40 metų trukę mūsų santykiai su Europos bendrija, o paskui Sąjunga, ir konkretų pavidalą jos įgyja, statant sienas ir užveriant pasienius, o ne juos atveriant.

Prieš 28 metus vienoje Europos dalyje sienos buvo atvertos, bet šiandien jos uždaro kitą žemyno (Brexitas nekeičia geografijos) dalį. Tai ir yra paradoksas, loginis disonansas, glūdintis politikos DNR.

Britanijos ir Brexito atveju, reikia pasakyti, kad Britanija iš tikrųjų yra padalyta, skilusi pusiau, ne vieninga Karalystė. Būtų klaidinga teigti, kad visi nori sugrąžinti sienas ir pasienius. „Mes, tauta“ yra koncepcija, tverianti vien Brexito rėmėjų ir jų politinių lyderių galvoje. Nors naujausios nuomonių apklausos (2019 m. rugpjūčio 21–23 d.) rodo, kad tik 26 % rinkėjų pritaria Brexitui be sutarties, o 35 % Brexito visai nenori (48 % mano, kad tai buvo klaidingas pasirinkimas, o 41 % – kad teisingas), 33 % nori sugrąžinti kokias nors sienas ir pasienius tarp JK ir EU („kokias nors“, nes siena, kuri turės atsirasti Airijoje, kai JK tvarka pradės skirtis nuo EU, automatiškai turės tapti siena, nesvarbu, ar fizine, ar virtualia). Tai, kaip menkai mums rūpi trisdešimties metų senumo įvykiai beveik neabejotinai rodo mūsų nacionalinį abejingumą; mažai kas dabar linksta tyrinėti ironišką padėtį, kurioje dabar atsidūrė JK. Daugeliui, ypač pritariantiems Brexitui, atrodo, kad JK pasisėkė, jog ji geba įsivaizduoti save kaip atskirtą nuo Europos žemyno, jo istorijos ir politikos.

Taip pat reikia nepamiršti, kad net jei komunizmas Europoje visais svarbiausiais atžvilgiais pašalintas, Rusijos galia ir jos dominavimas rytinėje žemyno dalyje ir toliau kelia didelę grėsmę tiems, kas turi bendrą sieną su Rusija. Jei 1989 m. buvo pašalinta konkreti siena ir sienos, skyrusios Rytų ir Vakarų Europą, jų vietoje pridygo naujų sienų.

Nesibaigiančios kovos rytų Ukrainoje tėra vienas pavyzdys. Mūsų Europos žemynas ir toliau liko padalytas, net jei atšiauriausios jo sienos perkeltos toliau į rytus, iš žemyno centro į rytinį jo pakraštį. Baltijos respublikos (kaip patyrinėsime) dabar ginamos saugaus NATO skydo, bet niekas

nedrįstų teigti, kad skydas nereikalingas, ar kad Rusijos keliama grėsmė prieš trisdešimt metų išnyko.

Kad geriau suprastume šį paradoksą, sienų ir pasienių atsisakymą prieš trisdešimt metų ir entuziastingą jų troškimą kai kuriuose sluoksniuose, ir ne tik Britanijoje, reikia pamąstyti, ką jie reiškė praėjusio amžiaus Europos istorijoje.

Ar romėnų laikais, ar per du Pasaulinius karus praėjusiame amžiuje, ar mūsų dabarties pasaulyje, sienos ir pasieniai yra kertinis visų valstybių, bet kokios valdžios, administracijos ir politikos bruožas? Jos egzistuoja fiziniame erdvėje, bet taip pat ir intelektualia prasme.

Konceptualiai žvelgiant, jų pamatas yra suverenios valstybės, bet kokios valstybės, pareiga suteikti valstybei ir jos vadovams, arba valstybei ir jos piliečiams, fizinį saugumą nuo politinių grėsmių ar priešų.

Apsaugos sienų statyba yra esminė priemonė iš vidaus kurti politinį vienetą (miestą valstybę ar tautinę valstybę), savitą kultūrą, taip pat ir politinę galią. Be saugumo, randamo tarp sienų ir pasienių, civilizacija būtų neįmanoma. Be sienomis apjuostų juos saugojusių Italijos miestų, Renesansas niekada nebūtų prigijęs Europoje.

Stephenas Greenblattas savo meistriškoje studijoje *The Swerve* (2011) cituoja Epikūrą, išgryninantį saugumo koncepciją ir tai, kaip sienos jį teikia: „Nuo kitų dalykų įmanoma apsisaugoti, bet pačios mirties atžvilgiu mes, žmonės, visi gyvenome mieste be sienų“. Sienos – gerai. Mirtis, nuo kurios neįmanoma apsitverti siena ir nuo kurios esame neapsitvėrę, – blogai.

Kita vertus, bent jau europiečiai, kelis šimtus metų lygiagrečiai gyvena ir su kita koncepcija. Tai pasienių idėja, sienos, kurias galima pratęsti, už kurių galima kurti teisės viršenybę ir civilizacijos vertybes.

Mano srityje – politikos ir valdymo – sienos (ir pasieniai) visada buvo ir tebėra labai svarbūs. Ne visos ribos yra sienos, bet sienos visada žymi ribą, tarp vienos valstybės ir kitos, tarp vieno kaimyno ir kito (prisiminkime seną anglišką patartelę: „Už aukštų sienų – geri kaimynai“). Sienos sukonkretina ir apibrėžia. Pasieniai takesni, kaip JAV pasienis, jie gali driektis į Vakarų ir į Pietus. Pasieniai juda.

Sienos egzistuoja ne vien tam, kad atskirtų vienos valstybės esmę nuo kitos, bet, kad ir labai fundamentaliu lygmeniu išreikštų suverenių valstybių teisę ir jų valdžios galią reguliuoti, kas pro jas patenka, ir kai ko pro jas neįsileisti, taip suvaržant daugelio žmonių trokštamą laisvę judėti ir klajoti

po pasaulį, prisiimant kitokių nei gimtoji ekonominių ir politinių sistemų riziką. Kaip matome iš arabiškosios Šiaurės Afrikos migrantų antplūdžio ties dabartinėmis sienomis, ir ne tik iš jo, sienos yra politinės, bet taip pat ir ekonominės.

Valstybės naudoja sienas kontroliuoti patekimą į jų teritoriją ir kai kurios valstybės tam pačiam tikslui pasitelkia fizines sienas. Kartais valdžia sienomis sulaiko savo pačių žmones erdvėje, kurią gali kontroliuoti: lygiai taip pat kai kurios valstybės stato fizines sienas, kad žmonių neįsileistų ir ribotų galimybes pakliūti į jų teritoriją, o kitos valstybės stato fizines sienas, kad išlaikytų žmones apibrėžtoje erdvėje.

Nesunku pastebėti, kad laisvi laisvų tautų piliečiai norės kiek įmanoma mažiau riboti savo judėjimo laisvę savo pačių valstybėse, arba laisvoje tautų sąjungoje, kaip Europos Sąjunga, jie norės kiek įmanoma daugiau judėjimo laisvės ir sklandumo (o tai ne visai tas pats).

Būtent dėl to, kad sienos yra suvereniteto ir politinės galios išraiška, jos svarbios pasaulyje, kai kuriasi naujos valstybės. Europoje nuo 1648 m., pagal konstitucinio valstybingumo nubrėžtas ribas, vadovaujantis Vestfalijos koncepcijos principais, raida sienoms suteikė ypatingos reikšmės, o po 1945 m., kai senesnės, geriau įsitvirtinusios valstybės išnyko arba buvo perbraižytos jų ribos, jų santykiai su kaimynais turėjo būti ne kartą permąstyti, ir sienų tikslas pasikeitė.

Prie tokios Europos raidos dar pridėkime Europos Bendrijos idėją, kur valstybės suverenitetas konkrečių politinių ir ekonominių tikslų sumetimais buvo sutelktas, ir sienų reikšmė vėl, laikui einant, keitėsi ir vystėsi.

Nors kiekvienas mokinukas žino (ar turėtų žinoti) apie Didžiąją kinų sieną, sumanytą beveik prieš du tūkstančius metų, kad neįleistų į Kiniją mongolų, laimei, šiuolaikinėje Europoje sienos, statomos, kad sulaikytų žmones erdvėje, retesnės.

Kartais sakoma, kad ir Pirmasis, ir Antrasis pasauliniai karai kilo ne dėl ko nors daugiau, negu dėl teritorijos ir jos kontrolės. Žinoma, tai nėra netiesa, bet teritorijos kontroliavimo idėja taip pat apima ir poreikį ją apsaugoti sienomis, ir išnaudoti tai, ko ten esama.

Kai 1870 m. prūsai ir vokiečiai puolė Prancūziją ir visiškai ją nugalėjo, radosi du ilgalaikiai padariniai. Pirmasis – 1871 m. Versalio rūmuose paskelbtas vokiečių reichas, o antrasis – Elzaso ir Lotaringijos atėmimas iš Prancūzijos ir perdavimas Vokietijai. Kaip stebėtina, kaip simboliška, kad

vokiečių reichas užgimė Prancūzijoje, užgimė iš agresyvaus vienos tautos puolimo prieš kitą. Ką tai sako apie reicho kultūrą ir jos požiūrį į suvereniteto idėją? Ir nors tiesa, kad dėl Elzaso ir Lotaringijos istorijoje buvo kovojama ir anksčiau, jiems tapus „Reichsland“, aneksija virto ne vien ženklų Europos tautoms, kad pradeda veikti vokiečių reichas, bet ir ne šiaip sau fundamentaliu prancūzų nuoskaudos reicho atžvilgiu šaltiniu, o ir tolesnio priešiško ir ateities kovų šaltiniu.

Visada sakoma, kad prancūzai niekada nekalbėdavo apie tai, ką suvokė kaip nacionalinį pažeminimą ir neteisybę, kai buvo aneksuoti Elzasas ir Lotaringija, bet kad jie apie tai nuolat galvodavo. *Mutatis mutandis*, apie Vakarų vokiečius Bonos respublikos laikais buvo sakoma, kad jie nuolat šnekėdavo apie susivienijimą, bet niekada apie tai negalvojo.

Kai Versalyje 1919–1920 m. vyko taikos derybos, dėl taikos ir buvo susiderėta. Nugalėtasis reichas buvo priverstas atsisakyti didžiulių teritorijų (aiškiai kerštauja ne vien už Elzaso ir Lotaringijos aneksiją 1871 m., bet ir už aneksijas, kurių reichas pareikalavo, o Rusijos bolševikų režimas nusiėdo 1918 m. sudarant Brest-Litovsko taiką).

Kaip visiems žinoma, 1939 m. sudarytas Hitlerio-Stalino paktas vėl suvienijo Vokietiją ir Rusiją Rytų Europos žemėse, į kurias nė viena iš jų neturėjo jokių teisių, sunaikinus Lenkijos ir išdidžiai nepriklausomų Baltijos valstybių suverenitetą, o 1940 m. užpuolus Prancūziją, Elzasas ir Lotaringija grįžo Vokietijai, tada kartu su visa prancūzų tauta.

Sienų, kaip priemonės suteikti saugumo *Volk*, koncepcija buvo svarbus Vokietijos nacių mąstymo bruožas, taip pat ir pasienio koncepcija – šis driekėsi į rytus, suteikdamas *Volk* „Lebensraum“. Tai Hitleris išdėstė *Mein Kampf*, ir vėliau tai sudarė kartinį jo diplomatinių reikalavimų Vakarams žodyną. Kaip neseniai atliktame puikiame nuolaidžiavimo tyrime parodo Timas Bouverie, konkuruojantys vokiečių ir čekoslovakų nacionalizmo teiginiai baigėsi perbraižytais sienomis reicho naudai ir Čekoslovakijos valstybės nenaudai. Kai 1939 m. kovą pasidarė aišku, kad nacių užsienio politika siekia daug daugiau negu vien apsaugoti „vokiečius“ nauja siena (Sudetų vokiečiai iš tikrųjų niekada nebuvo vokiečiai, o austrai), jau liko tik laiko klausimas, kada kils didelis karas. Ironiška tai, kad nacių pretenzijos į Sudetus, nacionalizmo ir sienų požiūriu, iš tikrųjų buvo daug silpnesnės negu į Dancigą (kuris tikrai buvo vokiečių miestas), bet tada jau buvo aišku, kad agresyvūs Hitlerio užmojai iš tikrųjų menkai susiję

su nacionalizmu ir saugiomis sienomis vokiečiams, jis apimtas neriboto ekspansionizmo.

Tada Hitleris su pakalikais grąžino viduramžiškus būdus segreguoti žydus, gyvenančius tose Rytų Europos srityse, kurias jis užvaldė. Tai buvo dar piktesnė geto atmaina negu 1516 m. Venecijoje ir genocido įžanga, pirmiausia izoliuojant žmones ir visaip juos alinant, kol daugybė mirė iš bado ir nuo ligų, o paskui, išlaikant juos griežtai apibrėžtose teritorijose, atėjus metui, buvo nesunku susemti ir perkelti į nacių įsteigtas naikinimo ir kaulų sandėliavimo vietas.

Kai didingas karo metų aljansas tarp JK, JAV (kurioms Hitleris paskelbė karą 1941 m. gruodžio 11 d., keturios dienos po Perl Harboro, ir taip pradėjo pasaulinį karą) ir SSSR (Kremlius buvo priverstas pripažinti, kad jo paties nuolaidžiavimo Hitleriui politika virto visiška katastrofa 1941 m. birželio 22 d. paryčiais) sunaikino Trečiąjį reichą, Stephenas Kotkinas labai gyvai aprašo tokią reakciją savo knygoje *Waiting for Hitler*, sienos, darbotvarkėje buvusios nuo pat 1941 m., dabar tapo aukštosios politikos sprendimais.

Sunaikinus bekrasnę koncentracijos stovyklą – nacių okupuotąją Europą nuo Atlanto sienos, betoninio mūro Vakaruose iki nusidriekusio pasienio Rytuose (pagaliau sustabdyto ties Stalingradu 1943 m.), Rytų Europos tautos ir vėl atsidūrė už sienų, už Berlyno sienos, o žemyno Vakarai pamatė, kad jų sienų reikšmė sumenko. Bent jau rytų europiečių dvi kartos stengėsi suprasti procesą, kai iš jų buvo atimta ateitis, kurią, regis, joms žadėjo pergalė prieš Trečiąjį reichą, ir 1945 m. vasaris Jaltoje daugumos imtas suvokti kaip gėda, kai JAV ir JK pardavė Rytų Europą Sovietų sąjungai, arba dėl to, kad amerikiečiams ir britams neberūpėjo, kas nutiks Rytų Europoje, arba dėl to, kad jie nebuvo pasirengę pasipriešinti stalinistiniam ekspansionizmui ir jo sulaikyti.

Kaip pats mėginau parodyti savo (dabar neišvengiamai pasenusioje) 1987 m. knygoje apie Komunistų nuvertimą ir britų žvalgybą, buvo klaidinga kaltinti Jaltą plačia prasme, o siauresne – (anot Timothy'čio Gartono Asho) sprendimą dėl Europos ateities sienų, priimtą Europos patariamios komisijos (*European Advisory Commission*) 1945 m. rugpjūčio 13 d. (lygiai 16 metų prieš pastatant Berlyno sieną pagal dalį sutartų ribų).

Galima teigti (kaip teigiau 1987 m. ir kaip vis dar teigiu), kad tikrasis Europos padalijimas į Vakarų ir Sovietų blokus buvo ne sutartos nuolaidžiavimo Stalinui politikos padarinys, bet greičiau Vakarų mėginimas

susitaikyti su tikrove, kylančia iš karinės pergalės prieš nacizmą ir savo negebėjimo įveikti Rusijos grėsmę kaip nors kitaip, negu kuriant branduolinius ginklus. Pavyzdžiui, lordas Gladwynas, dalyvavęs susitarimuose, tai labai pabrėžė: „Iliuzija, kad Europa buvo supjaustyta gabalais Jaltaje. Europą gabalais supjaustė Stalino kariaunos, žengiančios į Rytų Europą [...] Jaltaje buvo pamėginta situaciją padaryti lengviau pakeliamą, kiek tik įstengėme, lenkams ir kitoms tautoms. Mums nepavyko, bet nemanau, kad galima kritikuoti Jaltą, kad supjaustė Europą gabalais.“

Mano nuomone, britų lyderiai iš tiesų tiksliai nežinojo, ką Stalinas rengia Rytų Europai, arba dėl to, kad pasirinko nežinoti (dėl aukštosios politikos priežasčių), arba dėl to, kad tikrai stigo patikimos ir išsamios informacijos, kuria vadovaujantis, būtų galima numatyti Stalino ketinimus. Patikima užsienio politika stoti prieš priešą ar priešininką (1945 m. Stalinas buvo priešininkas, o ne priešas) būna pagrįsta žvalgybos duomenimis ir iš atvirų (daugiausia diplomatinių), ir iš slaptų (žvalgybos tarnybų) šaltinių. Tačiau nepamirškime, kad 1945 m. ir JK Užsienio reikalų ministerija beveik nieko nežinojo apie Rusiją. Mūsų diplomatams teko kliautis SSRS informacija apie SSRS. O slaptosios žvalgybos duomenys apie Sovietų sąjungą (kurie būtų galėję parodyti tikriuosius faktus apie Hitlerio ketinimus) – po kelių dienų po to, kai Hitleris užpuolė SSRS, britų slaptosios žvalgybos tarnybai MI6 buvo nurodyta nutraukti slaptąsias operacijas prieš Rusiją, laikantis politikos, kad Sovietų sąjunga tapo nebe Hitlerio sąjungininke, o Britanijos drauge.

Tada Britanija jautėsi turinti pagrindo pasitikėti Stalinu. Pasirašius Anglų-Sovietų aljanso sutartį 1942 m. gegužę, Sovietų sąjunga iškilmingai pasizadėjo „nesiekti teritorijos plėtros“ ir laikytis „nesikišimo į Europos tautų vidaus reikalus“ principo. Ir SSRS, ir JK turėjo tą patį tikslą – „apsaugoti ir sustiprinti visų Europos šalių ekonominę ir politinę nepriklausomybę.“

Tiesa, Churchillis 1940 m. sausį (kai sovietai užpuolė Suomiją) sakė: „Per šias kelias įnirtingų kovų savaites žlugo daug iliuzijų apie Sovietų Rusiją [...] Dabar visi mato, kaip komunizmas pūdo tautos sielą. Jei kada nors Britanija ir Prancūzija sudarytų gėdingą taiką, mažosioms Europos valstybėms neliktų nieko kito, kaip tik būti pasidalytoms priešingai, bet panašiai barbariško nacizmo ir bolševizmo.“

Bet taip pat tiesa ir tai, kad 1941 m. birželio 22 d. vakarą Churchillis kalbėjo per BBC ir sakė, kad dabar viskas atrodo visai kitaip: „Jau 25 metus

nėra nuoseklesnio komunizmo priešininko už mane. Neatsiimu nė žodžio, kurį apie tai esu pasakęs. Bet visa nublinksta prieš dabar atsiveriantį reginį. Praeitis ir jos nusikaltimai išblėsta. Regiu rusų kareivius, saugančius laukus, kuriuos nuo neatmenamų laikų dirbo jų tėvai. Regiu juos, saugančius namus, kur meldžiasi motinos ir žmonos. Regiu dešimt tūkstančių Rusijos kaimų, kur juokiasi merginos ir žaidžia vaikai. Regiu, kaip prie viso to artinasi šis siaubingas nacių karo mašinos antpuolis [...] Teturime vieną siekį ir vienintelį neatšaukiamą tikslą. Mes esame pasiryžę sunaikinti Hitlerį ir bet kokius nacių režimo likučius. Niekas mūsų nuo to nesulaikys [...] bet kuris žmogus ar valstybė, kuris kovoja prieš nacius, sulauks mūsų pagalbos, bet kuris žmogus ar valstybė, kuris žygiuoja išvien su Hitleriu, yra mūsų priešas. Todėl kuo galėdami padėsime Rusijai ir rusams. Todėl pavojus Rusijai yra mūsų, kaip ir bet kurio ruso kova už savo namų židinį, yra laisvų žmonių visuose pasaulio kampeliuose kova.“

Tai, ko gero, buvo aukštosios politikos aukštumos, o kai Stalinas pareiškė, kad „po karo turės būti įvairiomis formomis valdomų valstybių, ir rusai neturi tikslo sukurti komunistinę valstybę Britanijoje“, tai buvo suvokta kaip pažadas, galbūt dėl neišmanymo, galbūt iš nepagrįstų vilčių. 1943 m. gruodį seras Fitzroy'us Macleanas, aukštas britų žvalgybos pareigūnas, turintis patirties Balkanuose, paklausė Churchillio, ką Stalinas darys, nugalėjęs Hitlerį. Churchillis jam atsakė klausimu: „Ar po karo ketinate įsikurti Jugoslavijoje?“ „Ne, sere“, atsakiau. „Ir aš ne, o tokiu atveju mudviem verčiau kuo mažiau jaudintis dėl to, kokią valdymo formą jie pasirinks. Tai jie turi spręsti.“

Baimė dėl Rusijos planų buvo miglota, galbūt tyčia. Kartais tam prieštaraujama, sakant, kad susitarime dėl „poveikio sferų“, kurį Churchillis ir Stalinas sudarė Maskvoje 1944 m. spalį, buvo akivaizdu, kad pirmasis tyliai pritarė Stalino teritorinėms ambicijoms. Bet šis susitarimas (surašytas ant voko) neapėmė visų Europos valstybių, tik Rumuniją (90 % Sovietų poveikio, 10 % Vakarų), Jugoslaviją ir Vengriją (abiem po 50 %), Graikiją (90 % Britanijai, 10 % SSRS) ir Bulgariją (75 % SSRS, 25 % Vakarams), bet tai buvo poveikio pasidalijimas.

Jaltoje (1945 m. vasarį) Churchillis akivaizdžiai manė, kad Stalinas diegs komunizmą visoje teritorijoje, kurią galiausiai kontroliuos (savo sekretoriui 1945 m. sausio 23 d. jis pasakė: „Nesvajok, visi Balkanai, išskyrus Graikiją, bus bolševizuoti, ir aš niekaip negaliu užkirsti tam kelio. Nieko negaliu

padaryti ir dėl vargšės Lenkijos.“). Tačiau viešai, galbūt iš nevilties, jis kartojo, kad Stalinu galima pasitikėti: „Nežinau kitos valdžios, kuri labiau laikosi savo įsipareigojimų, net kai jai tai nenaudinga, kaip Sovietų valdžia.“ Ir net tada, kai Churchillis atvyko sakyti kalbos apie Geležinę uždangą Fultone, Misūrio valstijoje, 1946 m. kovo 5 d. Dažnai ta kalba laikoma Šaltojo karo pradžia (aš jo pradžia laikyčiau 1939 m. rugpjūtį, kai buvo pasirašytas Hitlerio-Stalino paktas, bet tai kitas klausimas).

Garsiojoje kalboje Churchillis sakė:

„Ant scenos, dar visai neseniai apšviestos Sąjungininkų pergalės, dabar krito šešėlis. Niekas nežino, ką Sovietų Rusija ir jos tarptautinė komunistinė organizacija ketina daryti artimiausioje ateityje arba kur yra jų ekspansinių tendencijų ir polinkio primesti savo ideologiją ribos, ir ar apskritai jų esama. Aš be galo žaviuosi narsiąja rusų tauta, gerbiu ją ir savo karo laikų bičiulį maršalą Staliną. Britanijoje – neabejoju, lygiai taip pat ir čia – žmonės jaučia didelę simpatiją ir geranoriškumą visoms Rusijos tautoms ir ryžtą, nepaisant visų skirtumų ir priešpriešų, puoselėti ilgalaikę draugystę. Mes suprantame, kad Rusijai reikia užsitikrinti savo vakarinių sienų saugumą ir panaikinti Vokietijos agresijos galimybę. Mes džiaugiamės matydami Rusiją užimant jai teisėtai priklausančią vietą tarp svarbiausių pasaulio valstybių. Sveikiname jos vėliavą jūrose, Ir, svarbiausia – sveikiname arba turėtume sveikinti stabilius, dažnus ir stiprėjančius rusų ir mūsų tautų abipus Atlanto ryšius. Tačiau mano pareiga pateikti jums faktus apie tikrąją padėtį Europoje.

Nuo Ščecino prie Baltijos ir Triesto prie Adrijos per visą žemyną nusiėjo geležinė uždanga. Anoje pusėje liko visos Vidurio ir Rytų Europos senųjų šalių sostinės. Varšuva, Berlynas, Praha, Viena, Budapeštas, Belgradas, Bukareštas, Sofija – visi šie garsūs miestai ir aplink juos gyvenantys žmonės liko, privalu tai įvardyti, sovietinėje erdvėje, ir visi jie vienaip ar kitaip ne tik patiria Sovietų poveikį, bet ir labai didelę, kai kada vis labiau griežtinamą, Maskvos kontrolę.“

Nors Churchillis geografiškai kalbėjo netiksliai (Berlynas buvo geležinės uždangos Sovietų pusėje, bet ne rytų Vokietijoje), ir nesvarbu, ar teisinga mano interpretacija, kad geležinė uždanga buvo neišvengiamas padarinys nežinomų tikrųjų Stalino ambicijų ir negebėjimo sugalvoti jokio būdo jas atremti, išskyrus karą, kurio joks sveiko proto žmogus nenorėtų, kitas dvi kartas žemynas buvo padalytas.

Tačiau Europos padalijimo padariniai buvo ne tik gilūs, bet ir brutalūs.

Kaip rašė Timothy'is Gartonas Ashas (ginčyčiausi su jo terminu „pasieniai“, jis turi galvoje „sienas“):

„Pasieniai visada atskirdavo tautas, bet modernioje Europos istorijoje joks pasienis taip neįveikiamai neatskyrė tautų, kaip buvo atskirta Rytų ir Vakarų Europa didžiausio nepraeinamumo laikais. Kadaiše toji klišė buvo tiesa: tie pasieniai buvo lyg „geležinė uždanga“.

Jei Vakarų Europos šalys savo noru perleido dalį suvereniteto Europos Bendrijai, Rytų Europos valstybės dažniausiai mėgindavo atsiplėšti bent kąsnelį suvereniteto, kurį ne savo noru prarado penktajame ir šeštajame dešimtmetyje.

Net jei jos neįžvelgdavai, net ir devintajame dešimtmetyje atskirtis buvo didžiulė. Buvo „Rytų Europos“ ir „Vakarų Europos“ tikrovė, ir suprasdavai, kai kirsdavai ribą. Net jei iš tikrųjų nematydavai „geležinės uždangos“ su spygliuota viela ir sarginiais šunimis. Jei gyvenai Friedrichstrasse viename gale, tau kliuvo liberalioji demokratija, amerikiečiai, Europos Bendrija, Kosta del Sol, *Volkswagen* ir *McDonalds*. Tavo brolis, gyvenęs toje pat gatvėje trimis kvartalais toliau, gavo komunizmą, rusus, Ekonominės savitarpio pagalbos tarnybą, Juodąją jūrą, Trabantą ir solianką.“

Kaip užbaigia Tymoathy'is Gartonas Ashas: „Toks buvo „Jaltos“ Europos padalijimas: nuo ankstesnių Europos padalijimų jis skyrėsi istoriniu arbitralumu, absoliutumu, asimetriškais iš dalies neeuropiniais branduoliniais ginklais ginkluotų supergalybių vaidmenimis, augančiais kariniais, politiniais ir ekonominiais skirtumais.“

Einant metams, Europos padalijimą, bent jau Vakarams, ėmė simbolizuoti Berlyno siena, pastatyta trylika metų po to, kai buvo sutarta dėl Rytus ir Vakarus skiriančių ribų. Kaip rašė Willy'is Brandtas (laiške Nehru): „dabar koncentracijos stovyklos spygliuotos vielos užtvarai iškilo vidury Berlyno.“ Tačiau pats Brandtas turėjo suprasti, kad troškimas išlaikyti *status quo* reiškė, jog net Sieną perlipti mėginančio Rytų pabėgėlio (Peterio Fechterio), nušauto Rytų Vokietijos pasieniečių vos už kelių metrų nuo Čarlio patikros punkto, nužudymas nesukėlė jokių apčiuopiamų atgarsių Vakaruose. Brandtas rašė: „kad ir kas nutiks, dvi supergalybės gerbs Jaltoje apytikriai sutartas poveikio sferas.“

Tačiau po 28 metų, kilus didžiajam liaudies sąjūdžiui prieš Sovietų valdžią ir komunistinės sistemos nežmoniškumą, Berlyno siena griuvo. Čia

ne vieta klausti, ar Berlyno siena griuvo (ir Vokietija susivienijo) dėl to, kas vyko kitur Rytų Europoje. Kaip praneša Timothy'is Gartonas Ashas, kai kas manė, kad taip. Michaelis Wolffsohnas sakė, kad žodis „susivienijimas“ turėtų būti rašoma VENGRIJA, nes Vengrijos sprendimas pirmiausia išardyti tiesiogine prasme geležinę uždangą palei sieną su Austrija, pradedant 1989 m. gegužę, o paskui konkrečiai išleisti Rytų Vokietijos pabėgėlius į Vakarų, kaip pradėta daryti rugsėjo 11 d., buvo tiesioginės išorinės Honeckerio režimo Rytų Vokietijoje žlugimo priežastys. Žinoma, toks teiginys labai ginčytinas. Kai kas sakytų, kad, visų pirma, tai buvo tikras susivienijimas, o ne susivienijimas iš naujo, kad rašyti reiktų Gorbačiovas [...] dar viena tarp vokiečių politikų populiari rašyba po susivienijimo buvo Helsinkis, o Amerikoje ir Britanijoje pirmenybė teikta alternatyvai NATO. Kiti rašytų Europa, turėdami galvoje Europos Bendriją...

Atrodo, bent iš dalies tikėtina, kad raktas, atrakinęs sovietų tvirtovę Europoje, glūdėjo vokiečių diplomatinėse pastangose, sutelktose Willy'o Brandto „Ostpolitik“. Jo politika „Wandel durch Annaeherung“, kuri pašalino revanšizmo grėsmę ir kurį laiką net padėjo Rytų Vokietijos komunizmui išgyventi ilgiau negu jis buvo vertas, pagaliau ir suvedė abi vokiečių valstybes, parodydama, kad sovietų valdžia, kuri dabar priklausė Gorbačiovui, apibrizgusi ir gali būti nuversta. Bet ne mažiau drąsiusius Rytų Vokietijos piliečius įkvėpė ir kitų rytų europiečių veiksmai Lenkijoje ir Baltijos šalyse, kur du milijonai susikibo už rankų per tris respublikas ir „Baltijos keliu“ pademonstravo, kad nebebijo sovietinio ir komunistinio saugumo ir žvalgybos aparato, iš esmės laikiusio juos sukaustytus nuo 1945 m. Žinoma, viskas galėjo susiklostyti kitaip, jei būtų buvusi kitokia (ir galbūt efektyvesnė) Kremliaus vadovybė, bet vis tiek – atsakyti Europoje pakartoti Tiananmenio aikštės skerdynes taip pat buvo lemtingas proveržis.

Vakarų Europos tikrovė ir apčiuopiama ekonominės, o paskui ir politinės integracijos sėkmė išmokė politikus ir žmones kitaip suvokti sienų vaidmenį. Helmutas Kohlis mėgo prisiminti, kaip būdamas jaunas pokario aktyvistas, griovė pasienio postą tarp Prancūzijos ir Vokietijos. EU piliečių laisvas judėjimas, įtvirtintas Šengeno sutartyje 1985 m., liudijo šį naujovišką požiūrį į sienas. Kaip ekonominiai Europos Bendrijos valstybių ryšiai pašalino prekybos barjerų, tarifų, o kartu ir sienų poreikį, taip pat jie pašalino sienų, ir sienos, poreikį tarp šios Bendrijos piliečių.

Galbūt logiška, kad optimistas būtų tikėjęsis, jog 1989 m. žymės sienų eros pabaigą. Bet nutiko ne taip. Šiaurės Airijoje nuo 1969 m. surešti šimtai „taikos sienų“ pasidarė nereikalingi po 1998 m. Didžiojo penktadienio susitarimo, bet dabar šiam Susitarimui kylanti grėsmė yra tiesioginis Brexito referendumo rezultato padarinys.

Biblinė Palestinos ir Izraelio teritorija bjaurojama „apsauginio barjero“ arba sienos, 2000–2003 m. pastatytos Okupuotose teritorijose. JAV prezidentas Donaldas J. Trumpas taip pat stato sieną, kad į JAV neįleistų imigrantų.

Galbūt paradoksalu, bet tam, kad šviesios idėjos, sukūrusios projektą, vardu Europos integracija, išliktų dar vienai kartai, reikės ne tik griauti sienas Europos žemyne, bet kartu ir statyti saugesnius užtvarus pagal išorines Europos Sąjungos sienas, ypač su arabiškąja Šiaurės Afrika, kartu atskiriant visą Afrikos žemyną ir Indijos subkontinentą. Europos Sąjunga turės skirti labai daug lėšų toms pasaulio vietoms, kad būtų suvaldyta migracijos krizė, o pabėgėliai paskatinti kurti ateitį savo šalyje, o ne Europoje. Tačiau pamažu tos sienos virs pasieniais, teikiančiais galimybes, kurias atneša liberalizmas, demokratija ir klestėjimas, o ne vien užtvarams, neįleidžiančiais migrantų.

Aš nė neabejoju, kad Europos Bendrijos, o dabar Europos Sąjungos, įkūrimas suteikė neregėtą laisvę, saugumą ir klestėjimą 450 milijonų europiečių, o per Šaltąjį karą buvo švyturys – tiems, kas viso to neturėjo – padėjęs pakirsti Sovietų sąjungos gniaužtus. Be Europos Sąjungos, žmonių sukilimas prieš sovietų valdžią ir komunizmo nežmoniškumą beveik neabejotinai nebūtų pavykęs, o gal ir apskritai nebūtų kilęs.

Tačiau, drįsčiau teigti, kad EU lyderiai, konkrečiai Angela Merkel, nesuprato, kad labai žmoniškas sprendimas 2015 m. įsileisti 1,5 milijono migrantų iš Afrikos ir Azijos, priimtas moters, užaugusios komunistinėje valstybėje, labai jau iškreiptai suprantančioje sienų paskirtį, neišvengiamai sukels stiprią kontrreakciją tarp tų EU piliečių, kuriems imigracija atrodo grėsminga. Tokią baimę buvo galima išnaudoti, ir ji buvo išnaudota. Tai reikėjo numatyti.

Viena yra neturėti vidinių sienų EU, bet kita – nesugebėti apginti *išorinių* EU sienų. Taip pat, islamistinio teroro šešėlyje, buvo didelė klaida greitai nesuvokti, kad besienėje Europoje islamistams teroristams lengviau, panorėjus pulti visoje EU.

Šiandien, kai Europos Sąjunga turi spręsti neprašytą krizę, sukeltą 52 % britų rinkėjų sprendimo trauktis, ir galimus jos padarinius Airijai ir tenykstei taikai, taip pat ir daugelį kitų krizių, tarp kurių tik viena yra ir toliau iš arabiškosios Šiaurės Afrikos plūstantys migrantai, labai svarbu, kad politiniai lyderiai suprastų, jog saugumo nuo išorės grėsmių troškimas nėra neteisėtas ir turi būti tinkamai išsakytas.

Tai gyvybiškai būtina, kad Brexitas, kuris, mano galva, yra modernios istorijos politinėje raidoje neregėta paikystė, nepakirstų esminių Europos integracijos ir pasidalyto suverenumo principo (tokiu pat principu, žinoma, paremtas ir NATO). Jei yra bent viena šalis, kurioje logiška dalytis suverenitetu ir gintis be sienų, tai tik Airija.

Atkreipus dėmesį į teisėtus laisvų žmonių troškimus gyventi saugiai, o vidinių ir išorinių grėsmių rizikai sumažėjus dėl stiprių, bet taikių sienų, integracijos veikla sustiprės, o ne sumenks. Galbūt šitaip sienos (ypač fizinės), kurios yra statiškos, pamažu virs pasieniais. EU atveju, tie išoriniai pasieniai gali teikti taiką, klestėjimą ir saugumą už pačios Europos ribų į šalis, dėl pavojingų sąlygų gimdancias pabėgėlius, skurdą ir pilietinius karus. Galbūt Europai reikalingi nauji pasieniai – bet nereikia grįžti prie senųjų vidinių sienų.

Į lietuvių kalbą vertė Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė